

Іванюта Н. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету

ЕКОНОМІЧНА ФУНКЦІЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

THE ECONOMIC FUNCTION OF THE COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

У статті проведено дослідження теоретичних питань економічної функції господарського процесуального права, визначено аспекти його взаємозв'язку з економікою, окреслено ключову роль господарського права серед засобів правового впливу на економічні відносини як фундаментальної правової основи, визначені елементи зумовленості економічної функції в глобальній системі економічних відносин у частині надання гарантій щодо судового захисту прав та інтересів.

Ключові слова: економічна функція, господарське процесуальне право, господарське право, підприємництво, господарське судочинство.

В статье проведено исследование теоретических вопросов экономической функции хозяйственного процессуального права, определены аспекты его взаимосвязи с экономикой, обозначена ключевая роль хозяйственного права среди средств правового воздействия на экономические отношения, определены элементы обусловленности экономической функции в глобальной системе экономических отношений в части предоставления гарантий судебной защиты прав и интересов.

Ключевые слова: экономическая функция, хозяйственное процессуальное право, хозяйственное право, предпринимательство, хозяйственное судопроизводство.

The article deals with the study of theoretical issues of the economic function of economic procedural law, identifies the aspects of its relationship with the economy, outlines the key role of economic law among the means of legal influence on economic relations as a fundamental legal basis, determining the elements of the conditionality of economic function in the global system of economic relations in part provision of guarantees regarding judicial protection of rights and interests.

Key words: economic function, commercial procedural law, commercial law, business, commercial legal proceedings.

Постановка проблеми. Реалізація й реалізованість функцій господарського процесуального права (далі – ГПП) здатні забезпечити стійкість суспільних відносин щодо вирішення господарських спорів та інших правових питань шляхом урегулювання господарсько-правових конфліктів за рахунок їх запобігання, оперативного й справедливого розгляду й моделювання поведінки учасників господарського судочинства. ГПП виступає не тільки засобом правового регулювання, а й соціальним регулятором.

Дослідження економічної функції ГПП у контексті визначення зв'язку соціальної дійсності й напрямків правового впливу може мати теоретичне й практичне значення в площині вдосконалення процесуального законодавства та сфери правозастосування.

Метою статті є дослідження окремих аспектів прояву економічної функції господарського процесуального права.

Стан дослідження. Деякі питання економічної функції та суміжних аспектів були окреслені в працях Н. Оніщенка [1], В. Мамутова [2], Ю. Остапенко [3] та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній правовій науці забезпечуючою визнається наявність постійного взаємовпливу і взаємозалежності економіки й права, при цьому такий тандем у низці досліджень розкривається через службову роль останнього щодо економіки. Для підтвердження цього в працях економічного спрямування зазначають, що економічні відносини процесів товарного виробництва й обігу є об'єктивно необхідною формою

функціонування виробничих сил, яка в кожен конкретний момент не залежить від політики, практичних методів планування, держави, законодавства, не кажучи вже про образ думок і дій окремих людей як учасників господарського життя [4, с. 133–134]. За допомогою законодавства, планування тощо держава може змінювати поверхові форми прояву процесів товарного виробництва й обігу [5, с. 15]. У сучасних українських працях констатують не просто співвідношення права й економіки, а розуміють право як продовження економіки (до певної міри), підкреслюючи її спроможність існувати й розвиватися тією чи іншою мірою регульовано й спрямовано за допомогою державно-правових настанов системи [1, с. 253]. В. Мамутов загалом допускав необхідність розвитку такого нового наукового напрямку, як «юроекономіка», який вивчає, з одного боку, економічне забезпечення правового регулювання господарської діяльності, а з іншого – правове забезпечення економіки [2, с. 76]. Установлені правові структури впливають на певні характеристики економічної системи: динаміку, справедливість, економічну свободу, привабливість бізнес-клімату.

У більш глобальному плані сутність цього питання можна побачити через зв'язок виду національної економічної моделі в межах певної економічної системи з формою організації державної влади. Наразі досі немає чіткого розуміння щодо пануючого виду економічної системи України та конкретизації шляху прагнення й установлення більш сприятливої: одні автори говорять про співіснування трьох моделей економічного розвитку: 1) модель державного соці-

алізму; 2) модель державно-монополістичного капіталізму; 3) модель народного капіталізму [6, с. 50]; інші віддають перевагу інтегральній моделі економічного розвитку [7, с. 596–600]. Але однозначно можна сказати, що зарубіжний досвід (наприклад, Німеччини, Франції) показує тенденцію до раціонального симбіозу ринкової економіки з ефективним державним регулюванням.

У цьому різноманітті основою є визначення України правовою державою (ст. 1 Конституції України), що зумовлює ступінь впливу держави на економіку, зокрема в питаннях оптимального правового регулювання економічних процесів.

Постановка проблеми взаємозв'язку економіки, права та господарювання зумовлює звернення до теоретичних джерел господарсько-правового характеру. На думку С. Булгакова, право й господарство знаходяться в безпосередньому зіткненні між собою, причому в набагато тіснішому, ніж будь-які інші сторони соціального життя, наприклад, право й релігія, господарство й релігія [8, с. 61]. М. Агарков у роздумах щодо природи господарського права як набору нормативних актів указував на те, що всі ці норми пов'язує воедино особлива «господарська точка зору», що панує в сучасному світі й стимулює спроби постійно досліджувати «реальну взаємодію економіки й права» [9, с. 104]. У 60-х рр. у сенсі нової концепції господарського права отримала розповсюдження теорія єдності правового регулювання господарських відносин, які склалися за умови здійснення господарської діяльності (відносин по горизонталі); керівництва економікою (відносин по вертикалі) [10, с. 5]. Академік В. Мамутов неодноразово аргументував важливість господарської діяльності, яка створює основу (фундамент) економіки будь-якого типу, а ринкові відносини розглядав як результат здійснення господарської діяльності певної якості [11, с. 10]. У практичній площині такий зв'язок проявляється й на рівні певної системи правового регулювання, в якій ключове місце відводиться Господарському кодексу України (далі – ГК України), що має на меті сприяти діловій активності суб'єктів господарювання, розвитку підприємництва та на цій основі – підвищенню ефективності суспільного виробництва, його соціальної спрямованості відповідно до вимог Конституції України [12, с. 2]. Крім того, роль ГК України у визначенні причинно-наслідкового зв'язку прослідковується через такі положення: установлення принципів господарювання (у ст. 6 ГК України), які визначають характер впливу господарського законодавства на економічні відносини (забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою всіх суб'єктів господарювання; свобода підприємницької діяльності в межах, визначених законом; вільний рух капіталів, товарів і послуг на території України; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції в підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів і

безпеки суспільства й держави; захист національного товаровиробника; заборона незаконного втручання органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини); закріплення переліку основних напрямів економічної політики держави (ст. 10. ГК України), а саме: структурно-галузева політика, інвестиційна політика, амортизаційна політика, політика інституційних перетворень, цінова політика, антимонополюльно-конкурентна політика, бюджетна політика, податкова політика, грошово-кредитна політика, валютна політика, зовнішньоекономічна політика, екологічна політика [13].

Кореляція економічної системи та господарського права також прослідковується на рівні здійснення макроекономічного регулювання національної економічної системи, яка, як зазначають у літературі, суттєво торкається суспільних інтересів підприємців, споживачів, працівників, інвесторів, імпортерів, експортерів, громадян, що зумовлює необхідність знання учасниками таких відносин господарського (комерційного) права зарубіжних країн. Також із метою підвищення макrorівневого законодавчого забезпечення виокремлюють обов'язок законодавця щодо виявлення в праві іноземних держав різних конструктивних техніко-юридичних прийомів, які були прийняті чи будуть прийняті у зв'язку з політичними реаліями у світі для координації регулювання економіки в Україні в колі господарсько-правового забезпечення [3, с. 139].

Інші автори, розширюючи межі господарсько-правових досліджень, підкреслюють, що в умовах всеосяжної глобалізації економічного простору саме такий порядок правового регулювання господарських відносин є необхідним для збереження підприємницької мотивації та забезпечення соціальної спрямованості суспільного виробництва, утвердження та підтримання суспільного господарського порядку [14, с. 3], а проблемами ефективно організації й функціонування економіки має опікуватися господарське право й інші галузі права, покликані регулювати господарські відносини [15, с. 116–127].

Таким чином, можна погодитись із тим, що взаємодія права й економіки є двобічною: право повинне відповідати сучасним соціальним (зокрема економічним) реаліям, а економічні агенти, визначаючи стратегії своєї поведінки, повинні враховувати обмеження, які накладає на них правова система [16, с. 18].

Усі ці питання, зрозуміло, мають вирішуватися у взаємодії з іншими галузями системи правового регулювання, у загальному руслі економічної політики держави, її господарсько-організаторської діяльності [12, с. 3].

ГПП як галузь нерозривно пов'язана з галуззю господарського права, що надає можливість говорити про її опосередкований, але істотний вплив на економічну систему в рамках певних меж і сукупності спеціальних можливостей. У зв'язку із цим економічна функція ГПП зумовлена, окрім юридичної природи предмета самої процесуальної галузі, безпосередньо юридичною природою предмета господарського права. Предметом останньої, згідно зі

ст. 1 ГК України, є господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами й іншими учасниками відносин у сфері господарювання [13].

У господарських правовідносинах реалізуються як приватні, так і публічні інтереси. Природа інтересів, які реалізуються в правовідносинах, передусім зумовлена сферою фактичних відносин, які зазнали регулюючого впливу права. Сучасна система економічних потреб, за допомогою яких формуються економічні інтереси, в узагальненому вигляді складається з таких елементів: 1) зі структуроутворювальних потреб в економічній безпеці, безперервності суспільного відтворення та виробництва товарної маси, у залученні інвестицій до найбільш важливих сфер суспільного виробництва, у формуванні дохідної частини бюджетів (попередженні створення дефіциту бюджету), попередженні загрози дефіциту товарів, підтримці конкурентного середовища, забезпеченні продовольчої безпеки, безпеки здоров'я людини та довкілля (екологічна безпека), у підтримці й захисті економічної конкуренції та вітчизняних товаровиробників, у реструктуризації й інноватизації виробництва тощо; 2) із потреб активних суб'єктів економічної діяльності в здобутті економічних вигід у формі підприємницького прибутку та пов'язаних з ними виробничих потреб, зокрема в самоінвестуванні власного виробництва (товарів, робіт, послуг) шляхом залучення різноманітних виробничих ресурсів. До цієї групи слід додати потреби так званих пасивних суб'єктів економічної діяльності, які прагнуть отримати винагороду від економічної активності інших (ідеться про інвесторів); 3) із платоспроможних потреб споживачів у результатах господарської діяльності (споживчі потреби) [14, с. 16–17]. Цікавою є думка М. Агаркова щодо наявності чи відсутності особистої свободи як критерію поділу суб'єктивних прав на приватні та публічні, що й зумовлює особливості спрямованості й меж реалізації самого права. Приватне право не обов'язково здійснюється в інтересах самого суб'єкта. Це можуть бути будь-які правомірні інтереси й цілі, зокрема й суспільне благо [17].

Яскравим прикладом одночасності досягання багатовекторного ефекту є підприємництво як вид господарської діяльності, який згідно зі ст. 42 ГК України визначається як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) із метою досягнення економічних і соціальних результатів і одержання прибутку [13]. Ринкова економіка не може бути створена без правових гарантій стабільності власності та передбачуваності підприємницької активності, з одного боку, та ефективного розумного правового регулювання економічних процесів – з іншого [16, с. 20]. Аналізуючи це питання, неможливо не помітити вплив збільшення рівня ризику господарської діяльності (зокрема підприємницької) у результаті дезорганізації правил її здійснення, змін темпів економічного

розвитку, неврахування європейських і національних тенденцій соціально-економічного прогресу. У вирішенні цієї проблеми неабияку роль відіграє якісне кодифіковане господарське законодавство, зокрема з обумовленою системою процесуального захисту.

Таким чином, економічна функція господарського права буде проявлятися в здійсненні діяльності суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, яка спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт або надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Із вищенаведених міркувань можна відзначити ключову роль господарського права серед засобів правового впливу на економічні відносини як їх фундаментальної правової основи.

Виконання суб'єктами господарської діяльності своїх завдань і функцій забезпечуються державою, політичними, економічними та юридичними гарантіями, установленням сприятливого правового режиму їхньої діяльності. Згідно з ч. 5 ст. 55 Конституції України кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань. Кореспондується з нормою прямої дії ст. 20 ГК України, уточнюючи, що держава забезпечує захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів, які захищаються шляхом визнання наявності або відсутності прав; визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади й органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемляють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод із підстав, передбачених законом; відновлення становища, яке існувало до порушення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання; припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення; присудження до виконання обов'язку в натурі; відшкодування збитків; застосування штрафних санкцій; застосування оперативно-господарських санкцій; застосування адміністративно-господарських санкцій; установлення, зміни й припинення господарських правовідносин; іншими способами, передбаченими законом. Глава 3 Цивільного кодексу України, конкретизуючи питання захисту цивільних прав та інтересів, визначає такі його позасудові форми: нотаріальний захист, захист цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування; самозахист [19]. До позасудових форм захисту також важливо включити третейський захист і досудовий (претензійний) захист.

Повноцінна ринкова економіка не може існувати без процесуального блоку гарантій судового захисту прав та інтересів, санкціонованих державою, який, на відміну від інших матеріально-господарських юридичних засобів захисту, відрізняється виваженою імперативністю, що дисциплінує в сенсі дотримання господарсько-правового порядку. Згідно зі ст. 16 ЦК України фіксується право кожної особи на звернення

до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права й інтересу, застосовуючи такі способи: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб; 11) інші способи, що встановлені договором або законом [20].

Предметом господарського процесуального права як форми діяльності суду є господарські спори чи інші справи, віднесені до компетенції господарських судів [20, с. 24]. При цьому самі господарські спори чи інші правові питання є продуктом «дефектності» матеріальних господарських відносин. Суб'єктами таких конфліктів є юридичні особи, фізичні особи – підприємці, державні органи, органи місцевого самоврядування, фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності. Отже, це ті суб'єкти, від активної й стабільної діяльності яких залежить позитивна динаміка економічного зростання держави й населення. Однак висока нестійкість чинного господарського законодавства, його колізійність, а також варіативність застосування й тлумачення норм зумовлює зростання правових конфліктів у господарській сфері. Більша частина таких спорів вирішується саме господарськими судами в порядку господарського судочинства й регулюється ГПП. При цьому кількісні показники таких спорів досить великі. Так, за даними Державної судової адміністрації України, загальні показники господарського судочинства на перше півріччя 2017 р. складають 51 201 справу, що надійшли до місцевих господар-

ських судів; 15 723 справи надійшли до апеляційних господарських судів [21].

У таких випадках від ефективності ГПП (процедури вирішення спорів; оперативності розгляду господарських спорів; повноти перегляду судових актів господарських судів; фактичного виконання судових актів на всіх стадіях господарського судочинства) залежить усунення причин і обставин дезорганізації стабільності господарських відносин і відновлення оптимального економіко-правового клімату у сфері господарювання. Із цього випливає те, що суб'єктам господарювання необхідно мати впевненість в ефективності судового захисту та дієвості судової системи загалом. Для підтвердження цієї тези можна навести включення критерію щодо ефективності судової системи в низку поважних опитувань і рейтингів. Наприклад, у рейтингу Індексу верховенства права (Rule of law index) за 2016 р. Україна посідає 78 місце з 113 можливих із утратою 8 позицій [22]. В опитуванні III кварталу 2017 р., проведеному Інститутом свобод бізнесу (за підтримки Громадської ради при Міністерстві економіки та Державної регуляторної служби України), в Індексі свобод і можливостей підприємництва України в топ-5 найгірших показників входить «Ефективність судової системи», який становить мінус 4,20 (по п'ятибальній шкалі). Цей показник гірший, ніж показник «Корупція, рейдерство» на 0,29 [23].

Висновки. Економічна функція ГПП зумовлена необхідністю правового регулювання спорних господарських правовідносин у глобальній системі економічних відносин у частині надання гарантій щодо судового захисту прав та інтересів суб'єктів із метою забезпечення цивілізаційної, стабільної й ефективної господарської діяльності та виражається в потребах створення й дії справедливого процесуального інструментарію вирішення господарських спорів на принципах відображення та балансу приватних і публічних інтересів у чітко визначеній процесуальній формі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Оніщенко Н. Право й економіка: взаємовплив і паритетні начала розвитку. Філософія права і загальна теорія права. № 2. 2012. С. 249–258.
2. Мамутов В. Економіка и право: сб. науч. тр. К., 2003. 544 с.
3. Остапенко Ю. Законодавче регулювання відносин у сфері господарювання: порівняльно-правовий аспект. Економічна теорія та право. 2016. № 2 (25). С. 133–148.
4. Шкредов В. Економіка и право. Опыт экономико-юридического исследования общественного производства. 1990. С. 133–134; Лебедев К. Предпринимательское и коммерческое право. URL: http://www.rumvi.com/products/ebook/предпринимательское-и-коммерческое-право/dc23b943-32ee-4f80-b302-918fde3b8387/preview/preview.html#TOC_notes_EDCAE.
5. Лаптев В. Економіка и право. Теория и практика правового регулирования хозяйственных отношений. М., 1981. С. 15.
6. Соскін О. Визначення національної економічної моделі України: порівняльний аналіз можливих альтернатив. Актуальні проблеми економіки. № 1(103). 2010. С. 47–56. URL: <http://soskin.info/news/2897.html>.
7. Філіпенко А. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність. К.: Знання, 2007. 670 с.
8. Булгаков С. Хозяйство и право. От марксизма к идеализму. Петербург: Товарищество «Общественная польза». 1903. 347 с. URL: <http://relig-library.pstu.ru/modules.php?name=952>.
9. Агарков М. Понятие хозяйственного права в германской литературе Право и жизнь. 1924. № 5. Цит. за: Исаев И. Становление хозяйственно-правовой мысли в СССР (20-е годы). М., 1986. С. 104.
10. Лаптев В. Теоретические проблемы хозяйственного права. М., 1975. 412 с.
11. Хозяйственное право: Учебник / В. Мамутов, К. Хахулина, Г. Знаменский и др.; под ред. В. Мамутова; М-во науки и образования Украины. Ин-т экономико-правовых НАН Украины. Киев: Юринком Интер, 2002. 910 с.
12. Мамутов В. Хозяйственный кодекс Украины – основа правового обеспечения экономики. 10 років застосування Господарського кодексу України: сучасний стан та перспективи вдосконалення кодифікації: зб. доповідей науково-практичної конференції (14 листопада 2014 р., м. Київ). Одеса: Юридична література, 2014. 400 с.

13. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. Ст. 144.
14. Мілаш В. Господарське право: Курс лекцій: У 2 ч. Ч. 1. Х.: Право, 2008. 496 с.
15. Коваль В. Предмет господарського права: потреби уточнення. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. № 4. 2011. С. 116–127.
16. Добродумов П. Конституційна економіка як об'єкт дослідження. Правовий вісник Української академії банківської справи. Суми, 2010. № 1 (3). С. 18–23.
17. Гаджиев Г. Очерки конституционной экономики. 10 декабря 2010 года: госкорпорации – юридические лица публичного права: зб. статей. 610 с. URL: <https://www.litres.ru/sbornik-statey/ocherki-konstitucionnoy-ekonomiki-10-dekabrya-2010-goda-goskorporacii-uridicheskie-lica-publichnogo-prava/>.
18. Кравчук С. Господарське право України. Навчальний посібник. К.: Кондор, 2007. 264 с. URL: <http://radnuk.info/pidruchniku/gospodar-pravo/36-kravchuk/587--9-----91-----html>.
19. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003 р. № 40. Ст. 356.
20. Балюк І. Господарське процесуальне право: навч.-метод. посібник. К.: КНЕУ, 2002. 248 с.
21. Судова влада. Судова статистика. Таблиця 1.4. Надходження справ і матеріалів до місцевих та апеляційних господарських судів за перше півріччя 2017 р. URL: http://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/I_pivricha_2017.
22. Україна в глобальних рейтингах. Зручний доступ до актуальних даних про позиції України у ключових міжнародних індексах 2016/2017 рр. URL: <http://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/ratings/>.
23. Опитування III кварталу 2017 р. Індексу свобод і можливостей підприємництва України. Інститут свобод бізнесу URL: <https://ibf.com.ua>.